

ZIYA GÖKALP'E GÖRE HİLAFET NEDİR? HALİFEYİ HANGİ MİLLET SEÇEBİLİR?

Ali ARSLAN *

Atf: Arslan, Ali. "Ziya Gökalp'e Göre Hilafet Nedir? Halifeyi Hangi Millet Seçebilir?", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s. 49-55.

ÖZET: Hz. Muhammed'in 632 yılında vefatı üzerine, kurulan devlet işlerinin aksamadan devam etmesi üzere seçilen devlet başkanına halife denilmiştir. Seçim usulü ile işbaşına gelen dört halifeden sonra Emevi ve Abbasi saltanat halifeliği oluşmuş, 1269'dan 1517 yılına kadar da manevi Abbasi halifelik devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda savaşın galipleri Osmanlı Halifesini nüfuzlarını almak isteyince, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Osmanlı Saltanatının 1 Kısım 1922'de ilga etmiştir. Bunun üzerine Halifeliğin statüsü ve geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Ziya Gökalp ta bu süreçte halifeliğinin nasıl olması ve nasıl seçilmesi gerektiği hakkında fikir ortaya koymuştur. Bu makalede bu süreç ve varılan netice ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halifelik, Ziya Gökalp, İslamcılık, Türkçülük.

What is the Caliphate According to Ziya Gökalp?

Which Nation is Eligible to Elect the Caliph?

ABSTRACT: Ziya Upon the death of Prophet Muhammad in 632, the head of state elected to continue the state affairs without interruption was called caliph. After the four elected caliphs, the Umayyad and Abbasid sultanate caliphates were formed, and the spiritual Abbasid caliphate continued from 1269 to 1517. At the end of the First World War, when the victors of the war wanted to take the Ottoman Caliphate under their influence, the Grand National Assembly in Ankara abolished the Ottoman Sultanate in 1922. Thereupon, the status and future of the Caliphate began to be discussed. In this process, Ziya Gökalp had also put forward ideas about how the Caliphate should be and how it should be elected. In this article, this process and the result will be discussed.

Keywords: Caliphate, Ziya Gökalp, Islamism, Turkism.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 08.10.2024

Kabul Tarihi : 17.12.2024

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, arslanali@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9616-3933.

Giriş

Halifelik; İslamî ilkelere göre ve neredeyse Arabistan yarımadasının tamamını kontrol eden bir devletin başkanı Hz. Muhammed'in 632 yılında vefatı üzerine, devlet işlerinin aksamadan devam etmesi üzere oluşturulan yönetim müessesesinin adıdır. Hz. Muhammed'in devlet başkanlığına ait görevlerini devam ettirmek için seçilen şahsa da halife denilmiştir. Halifelik kurumu, Hz. Muhammed'i tanıyan ve aynı mücadele içinde olan arkadaşlarının hayatta olduğu dört halife döneminde bütün yönleriyle şekillendirilmiştir.

İlk dört halifenin seçiminde halkın seçime iştiraki de devamlı artmıştı. İslam hukuku ve medeniyeti dâhilinde adil bir yönetim şekli esas alınmıştı. 661 yılında Emeviler, hilafeti güç ile elde etmiş ve saltanatı dönüştürmüşlerdi. Halifelik makamına gelişleri İslamî açıdan uygun olmasa da bütün Müslümanların halifesi olma özelliğini korumuşlardı. 750 senesinde, Abbasi halifeliği de güç ile elde edilmiş olmasına rağmen artık tek halifelik dönemi sona ermiş; Abbasi, Endülüs Emevi ve Fatimi olmak üzere çoklu halifelik dönemi başlamıştı. Özellikle Şii Fatimilerin de bir halifelik kurlmaların dolaylı halifelik mezhepsel olarak ta ikiye ayrılmıştı.

945'te Büveyhîoğullarının Abbasi Halifeliğinin merkezini ele geçirmesiyle Abbasi halifeliği manevi hale gelmiş ve bu durum 1059 yılında Abbasi Halifesi'nin bütün yönetim yetkilerini Büyük Selçuklu Devleti'ne devretmesi üzerine de, halifeliğin manevi bir makama dönüşmesi kurumsallaşmıştı. Bundan sonra her ülkenin hükümdarı bir emirü'l-müslimîn olarak kendi devletinin başkanlığını yürütmüş ancak manevi olarak hiçbir siyasi gücü olmayan Abbasi Halifeliği'ne bağlılıklarını da ilan etmişti.

Moğolların, 1258 yılında da Bağdat'ı işgal ederek Manevi Abbasi Halifeliği'nin ortadan kaldırmasından yaklaşık on yıl Abbasi Manevi Halifeliği sona ermiş ancak Memluk Sultanı Baybars 1269 yılında Kahire'de Abbasi Manevi Halifeliği'ni yeniden oluşturmuştu. Bundan sonra Müslüman hükümdarların çoğunluğu bu manevi halifelik ile irtibata geçmişlerdi. 1517'de Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı ele geçirdikten sonra hem Memluklu Devleti'ne hem de onun himayesinde olan Abbasi Halifeliği'ne son vermiş ve kendisi ilk Osmanlı Saltanat Halifesi olmuştu. Böylece halifelik Osmanlı toprakları için asli haline dönüştüğü gibi, Osmanlı siyasi sınırları dışındaki Müslümanları için de bir manevi makam haline gelmişti. Ayrıca Osmanlı Halifeliği, halifelerin Kureyş'ten hatta Araplar dışından da olabileceğini ispat etmişti.

Avrupalıların dünyadaki sömürgecilik çalışmalarının zirveye çıktığı 19. yüzyılda iyice zayıflayan Osmanlı Devleti kendini korumak için halifelik vasıtası ile hem kendini korumaya hem de diğer coğrafyalarda yaşayan Müslümanlara az da olsa yardım etmeye çalışmıştı. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Meclisi'nde çoğunluğu elde eden İttihat ve Terakki Partisi'nin, Haziran 1913'de, iktidara gelmesi ve Birinci Dünya Savaşı sürecine girilmesi hilafet kurumunu daha da önemli hale gelmişti. Hatta İttihat ve Terakki Hükümeti, İslamî İttihad için çalışmalara yönelmiş, içeride de medreselerin ıslahı, imam-hatiplerin kuruluşu gibi icraatları ortaya koymuşlardı¹.

II. Meşrutiyet Döneminde Ziya Gökalp'in Osmanlı Halifeliği'nin Güçlendirilme Hakkındaki Fikirlerinin Uygulamaya Etkisi

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin Diyarbakır şubesinin kurucularından olan Ziya Gökalp, 1909 yılındaki Selanik Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katılmış, milletvekilliği ve İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkezi üyelğinde bulunmuştu. Ayrıca 1913-1919 arasında Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi, Dârü'l-muallimât

¹ Halifelik Kurumu hakkında geniş bilgi için bakınız; Ali Arslan, *Kuruluşundan Günümüze Siyasi ve Manevi Hilafet*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2024.

ve Dârülfünun'da içtimaiyat dersleri vermişti² Milliyetçi ve Türkçü hareketin "fikir babası" olarak bilinmesine rağmen yazı ve düşüncesinde din geniş bir yer tutmaktadır.³

İttihat ve Terakki hükümetleri tarafından, halifeliğin temsil makamı kabul edilen Şeyhülislamlık kurumu, klasik dönemdeki kadar olmasa da, yeniden çok güçlü hale getirilmeye çalışılmıştı. Bu sürece fikirleri ile katkı sağlayanlardan birisi de Ziya Gökalp'ti. Şöyle ki, Birinci Dünya Savaşı başalarken, 9 Eylül 1914'de İttihat ve Terakki Hükümeti kapitülasyonları kalkmasından sonra adliye teşkilatında da birlik sağlanması hakkında fikirler müzakere edilmeye başlanmıştı. Bu konuda çok önemli bir teklifte bulunan İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi azalarından Ziya Gökalp olmuştu. Gökalp'e, 1837 yılına kadar Osmanlı Adliye Nazırının Kazasker oluşu ve Sadrazama bağlı olduğunu, Şer'ie mahkemelerinin Şeyhülislamlığa bağlanmasının hatalı olduğunu belirtmişti. Gökalp'e göre fetva ile kaza aynı şahısta bulunması doğru değildi. Şer'i mahkemeler Adliye Nezaretine bağlanmalı ve Şeyhülislamlık ta asli vazifesi olan din hizmetleri ile uğraşmalıydı⁴. Daha sonra 18 Cemaziyelevvel 1335/1917 tarihinde Kazaskerlik, evkaf ve diğer bütün Şer'i mahkemeler Adliye Nezaretine bağlanmıştı. Hâkim ve kadılar arasındaki statü farkı kaldırılmıştı. Osmanlı hukuk sisteminde İslam hukuku öne çıkarılıp, Şer'i mahkemeler Adalet Nezaretine bağlandığı gibi, Gayrimüslim cemaat mahkemeleri de kapatılarak davaları Şer'ie mahkemesinde görülmeye başlanmıştı. İslamî hakikatların anlaşılması ve İslam dünyasının güncel problemlere çareler bulunması için 5 Mart 1918 tarihinde Şeyhülislamlığı bağlı olarak Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye yani bir akademi kurulmuştu⁵. Kısacası Ziya Gökalp'in fikirleri halifeliğin kurumsal olarak güçlenmesine katkı sağlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı Sonunda İtilaf Devletlerinin Sevr ile Hilafet Kurumunu İlga Teşebbüsü

İtilaf Devletleri orduları, Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti'nin başkentine, 13 Kasım 1918'de, girmiş ve kademeli olarak İttihat ve Terakki Hükümetlerinin emperyalistler aleyhine yaptıkları bütün icraat tek tek kaldırılarak 1914 öncesine dönülmesi sağlanmıştı. Kapitülasyonlar geri getirilmiş, Şeyhülislamlığın gücü azaltılmış, Şer'i mahkemeler tekrar birer cemaat mahkemesi haline dönüştürülmüş, Gayrimüslim mahkemeleri yeniden kurulmuş ve bağımsız devlet kavramına uymayan düzenlemelere geri dönülmüştü. Bu arada 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Konferansı'nda Türklerin İstanbul'dan çıkarılması ve Hilafetin Vatikanlaştırılması haberleri üzerine, Hindistan Müslümanları Osmanlı Halifeliği lehine çalışmak için Hilafet Komitesi kurmuşlardı.

İtilaf Devletlerinin hazırladığı Sevr Antlaşma antlaşma taslağı, Padişah Vahdettin'in başkanlığında 22 Temmuz 1920'de toplanan saltanat şurasında görüşülerek İstanbul yönetimi tarafından imzalanmasına karar verilmiş ve 10 Ağustos 1920'de bu işlem gerçekleşmişti⁶. Sevr Antlaşma taslağında halifelikle ilgili doğrudan bir hüküm bulunmamakta ancak Türkiye'nin diğer Müslümanlarla ilişkilerinin nasıl olacağı ile ilgili madde ile Halifenin dünya Müslümanlarına yönelik misyonu iptal edilmekteydi. Şöyle ki, "Türkiye diğer bir devletin hâkimiyet veya himayesine tabi Müslümanlar üzerinde her ne mahiyette olursa olsun icra-i hâkimiyet ve selahiyet-i kazaiye hususdaki bilcümle hukukundan katiyen feragat eyle" yecekti⁷. Böylece açık bir ifade ile dünya Müslümanları üzerindeki Osmanlı manevi halifeliği kaldırılmış, Halife Vahdettin de kendi manevi halifeliğin ilgasına karar vermiş ve sadece Türkiye'deki Müslümanların halifeliğini kabul etmiş oluyordu. Böylece tarihte ilk defa doğrudan hilafet

² M Orhan Okay, "Ziya Gökalp", *TDVİA*, Cilt: 14. İstanbul'1996, s. 124-128.

³ Süleyman Hayri Bolay, "Ziya Gökalp", *TDVİA*, Cilt: 14. İstanbul'1996, s. 128-131.

⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri(Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul 2010, s. 166.

⁵ Ali Arslan, *Kuruluşundan Günümüze Siyasi ve Manevi Hilafet*, s. 280-293.

⁶ Ali Arslan, *Siyasi ve Manevi Hilafet*, s. 300-306.

⁷ Sevr Antlaşma taslağı(Nihat Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, s. 571), m.139, birinci paragraf.

kurumuna Hristiyanların müdahalesi gerçekleşmişti. Ankara'daki BMM Hükümeti, Sevr Antlaşma taslağını tamamen ret ettiği gibi, Hindistan Hilafet Komitesi ve diğerleri de bu düzenlemeye tepki göstermişlerdi⁸.

Osmanlı Saltanatı'nın Kaldırılması

Birinci Dünya Savaşı sonunda, İtilaf Devletleri'ne karşı Milli Mücadele başlatılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde örgütlenme tamamlanmış, 23 Nisan 1920'de, Büyük Millet Meclisi açılmış ve kurduğu hükümetle de resmen yönetimi devr aldığını açıklamıştı. İşgal altındaki İstanbul'da bulunduğu için devlet başkanı konumunda bulunan Halife Vahdettin de fiilen görevden uzak tutulmuş ve yönetim şekil buna göre düzenlenmişti. Halifeliğin en önemli dayanağı olan Şeyhülislamlık yerine, Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti kurulmuş, medreseler reform edilmiş, Afganistan imzalanan antlaşmada halifeliğin Türkiye'de olduğu kayda geçirilmiş ve Ermenistan ile yapılan antlaşmada ise Ermenistan Başmüftüsünün atanmasını Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin yapması karara bağlanmıştı. Kısacası Milli Mücadele döneminde BMM Halifeliği uygulaması gerçekleşmişti.

Milli Mücadele sonunda, İtilaf Devletlerinin, 28 Ekim 1922'de, barış görüşmelerine Vahdettin'e bağlı İstanbul hükümetini de çağırılması üzerine, saltanatın resmen kaldırılması gerekmiş ve 1 Kasım 1922'de, BMM, saltanatı kaldırmıştı. Fiilen görev başında olmasa bile resmen devlet başkanı konumunda bulunan Vahdettin'in siyasi yönü yani devlet başkanlığı görevi kaldırılmıştı. Böylece Vahdettin Türkiye için sadece manevi halife konumuna getirilmiş, kendisine Selçuklu ve Memluk devletleri dönemindeki Abbasi Manevi Halifelerinin statüsü verilmişti. Vahdettin, 18 Kasım 1922 tarihinde Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi tarafından halife seçilene kadar da bu statüde kalmıştı. Hem yurt içinde hem de yurt dışında halifenin siyasi yetkilerinin ilga edilmesine tepkiler de olmuştu. Halifeliğin nasıl olması gerektiği hakkında fikirler ortaya konulmaya başlanmıştı⁹. Bu fikir adamlarından birisi de Ziya Gökalp'di.

Ziya Gökalp'in Türkçülüğünde İslamın Yeri

Ziya Gökalp'in Hilafet ile ilgili fikirlerini kavramak için medeniyet, İslamiyet ve Türkçülükle ilgili görüşlerinden kısaca bahsetmek gerekir. Milli kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran, milli kültür şuuruna varmayan toplumların medenileşemeyeceğini ifade eden Gökalp, milli kültüre bağlı kalınarak batının ilim ve tekniğinin alınabileceğini savunmuştu¹⁰. Türklükle İslamiyet'i birbirinden ayırmayan Gökalp, Türk milletinden, İslâm ümmetinden ve batı medeniyetindenim¹¹ ifadelerini kullandığı gibi, milliyet fikri kuvvetlendikçe İslam ümmetçiliğinin de kuvvetleneceği, Türklerin millet mefkûresi Türklükse, ümmet hedefinin de İslamcılık olduğunu, Türkçülerin gayesinin "muasır bir İslâm Türklüğü" meydana getirmek bulunduğunu belirtmişti¹². Gökalp'in Türkçülük ile İslamcılığı telif ettiği görülmektedir.

İslam Medeniyetinden Avrupaî Medeniyete geçerken, "İslâm diniyle beraber bir Türk kültürünün baki kalmasının şart olduğunu" ifade eden Gökalp, Batı medeniyetine geçmeden önce yalnız halk arasında kalmış olan Türk kültürünün arayıp bulunmasını zarurî görmekteydi. Gökalp, ayrıca "Türk ve Müslüman kalmak şartıyla batı medeniyetine tam ve kati surette girmek isteyenler Türkçüdür" demektedir.¹³

⁸ Ali Arslan, *Siyasi ve Manevi Hilafet*, s. 306-307.

⁹ Ali Arslan, *Kuruluşundan Günümüze Siyasi ve Manevi Hilafet*, s. 311-330.

¹⁰ Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912- 1931)*, İstanbul 1994, s. 212.

¹¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1976, s. 65.

¹² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 172.

¹³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 45.

"Dinî Türkçülük, din kitaplarının, hutbelerle vaazların Türkçe olması demektir" diyen Gökalp, milletin din kitaplarını okuyup anladığında dinin hakiki mahiyetini öğrenebileceğini hatip ve vaizlerin söylediklerini anladıklarında ibadetlerden zevk alacaklarını belirtmekteydi. "İmam-ı Azam hazretleri hatta namazdaki surelerin bile milli lisanda okunmasının caiz olduğu" görüşüne atıfta bulunan Gökalp, ibadetten alınacak dinî heyecan ancak "okunan duaların tamamıyla anlaşılmasına bağlıdır" demektedir. Gökalp; "halkın en fazla vecd duyduğu anların namazlardan sonra ana dilleri ile yaptıkları derûnî ve samimi münacatlardır ve Türkçe ilahiler, vaazlar, mevlid ile şiirler de halkın dini duygularını ve heyecanlarını artıran unsurlar" olduğuna işaret etmekteydi.

Gökalp, "Türklerin dini hayat yaşamasını temin eden âmiller, dinî ibadetler arasında eskiden beri Türk diliyle yapılmasına izin verilen ayinler olmasıdır. O halde dinî hayatımıza daha büyük bir vecd ve inşirah vermek gerek. -Tilavetler müstesna olmak üzere- Kur'an-ı Kerim'in ve gerek ibadet ve ayinlerden sonra okunan bütün dualarda münacatların ve hutbelerin Türkçe okunması çok faydalı olur" kanaatine varmaktaydı.¹⁴

Ziya Gökalp'in dinde Türkçülüğünün hedefi; dinî anlamda ve dinî yaşantıya vecd ve inşirah vermek için Türkçeye daha fazla yer verilmesiydi. Ancak ibadet kastıyla okunan Kur'an ile emir olan ibadetlerin Türkçe yapılması hususunu ayrı tutumakta ve Türkçe yapılmasından bahsetmemekteydi.

1923'te yeni bir dönemin başladığı Türkiye'de, hükümlerini millete vermesi bakımından, Türkçülüğün Halk Fırkası'nı desteklemesi gerektiğini belirten Gökalp, Milli Mücadele dönemin sonunda "Türkiye'de Allah'ın kılıcı Halkçıların pençesinde Allah'ın kalemi Türkçülerin elinde idi" ve bu izdivaçtan Türk Milleti doğdu" demektedir. "Akidede mezhebimiz Maturidilik ve fıkhıta mezhebimiz Hanefilik" diyen Gökalp, siyaset mesleğimiz Halkçılık ve kültürde mesleğimiz Türkçülüktür"¹⁵ ifadelerini kullanmaktaydı.

Gökalp; dini konularda Arapçanın etkisinin azaltılması, Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesini savunmasına karşılık, İslâm Âleminin dinî birlik sembolü olan halifelik'in kaldırılmamasını istemektedir.¹⁶ Şimdi Ziya Gökalp'in halifelik'in seçim ve statüsü hakkındaki görüşlerini ele alalım.

Ziya Gökalp'in Halifelik'in Statüsü Hakkındaki Fikirleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında 1918'de "Bütün İslam bir devlet, halifedir; her müstakil hükümdar, ona tabi bir handır" diyen Gökalp, halifenin hem kendi ülkesinin "sultanı" hem de bütün "İslam sultanlarının sultan"ı olduğunu belirtmişti. Gökalp'e göre, istiklalini kazanan her Müslüman ülkenin de "halifeye iktida" etmesi gerektiğini söylemişti.¹⁷

Milli Mücadele sonlarında, Abdülmecit Efendi'nin 18 Kasım 1922'de BMM tarafından halife seçilmesinin akabinde, 20 Kasım 1922'de Lozan Antlaşması görüşmeleri başlamıştı. 4 Şubat 1923'de görüşmeler kesilmiş ve 23 Nisan 1923'de tekrar başlayan görüşmeler 24 Temmuz 1923'te tamamlanmıştı. Ziya Gökalp, işte bu süreçte, büyük ihtimalle BMM Maarif Vekâleti'nin İlim Encümeni üyesi veya Mart'ta Telif ve Tercüme Heyeti reisi olduğu 1923 yılında, halifelik'in nasıl olması gerektiğine dair görüş ortaya koymuştu. "İslam dininde bütün namazlar(ın) cemaatle eda olunması örnek gösteren Gökalp, her cemaatin "timsali"nin imamlar olduğunu "bütün imamlar imamına, halife, namı veril"diğini belirtmişti. Gökalp; "Namaz kılarken yalnız gözümüzün önündeki cemaatin imamda temerküz eden ruhî vahdetini görmekle iktifa etmemeliyiz. Bilmeliyiz ki bu cemaatten başka milyonlarca

¹⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.164-165.

¹⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 171-172.

¹⁶ Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi*, s. 215.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Yeni Hayat-Doğru Yol*, Yay. Haz. Majgân Cunbur, Kültür Bakanlığı 1976, s. 27.

cemaatler de aynı zamanda bir ümmet halinde birleşmişlerdir. Bu birleşme, bütün ümmetin bir büyük imam etrafında yani Halifenin çevresinde birleşmesiyle husule gelir. Demek ki küçük imamlar küçük cemaatleri temerküz ettirerek küçük tesanüdler vücuda getirdiği gibi büyük imam da bütün ümmeti temerküz ettirerek, İslam âlemindeki umumî tesünüdü husule getirmiştir. Bundan dolayıdır ki bütün İslam âlemi halife meselesi ile alakadardır. Yeryüzünde bir Halife makamı bulunmazsa İslam âlemi kendisini imamesiz kalmış bir tesbih gibi dağılmış perişan görür" fikrini ifade etmişti. Ayrıca Ziya Gökalp, "Mutlaka, İslam ümmetinin başında, halife namı verilen şahsî bir timsalin bulunması lazımdır" demektedir.

"Bu yüksek makamı hangi Müslüman millet kendi içinden bir şahsiyeti seçebilir?" sorusunu soran Gökalp, "dinen Halifenin gayr-ı Müslim hiçbir devlete tabi olmaması" gerektiğini belirtmiş ve "kendi içinden bir halife seçebilecek milletin "mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir istiklale malik olan mücahid bir İslam milleti olması lazımdır" demişti. Gökalp göre; "birçok asırlardan beri bu şartları haiz olan millet, Türkiye olduğu gibi, bugün de bu şartları haiz olan millet, yalnız Türkiye'dir"¹⁸.

Ziya Gökalp, İslam ümmetinin mutlaka bir halifeye ihtiyacı olduğunu ancak bu halifenin İslam dinine göre ancak hür bir millet tarafından seçilebileceğini ifade etmekteydi.

Lozan Antlaşması ve Halifeliğin Statüsü

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'nda hilafetle ilgili doğrudan bir madde bulunmamaktadır. Ancak antlaşmada, Türkiye'nin başka ülke vatandaşlarına idari, yasama ve yargı konularında karışmaması kesin olarak belirtilirken, "*Şurası mukarrerdir ki memurîn-i mezhebiye-i İslâmiyenin vezaif-i diniyelerine halel iras edilmiş değildir*"¹⁹ diye bir istisna yapılmıştı. Yani halifelik ve onun memurları diğer ülkelerdeki Müslümanlara yönelik dinî vazifeler yerine getirebilecekti. Sevr Antlaşma taslağı ile Türkiye'deki halifenin başka ülke vatandaşları üzerindeki dinsel yetkileri kaldırılırken, Lozan Antlaşması ile halifenin başka ülke vatandaşları üzerindeki yetkileri olduğu kabul edilmişti. Diğer bir ifade ile Lozan Antlaşması ile Osmanlı manevi halifesi başka ülkelerdeki Müslümanların manevi halifesi sayılmıştı.

Devlet başkanlığı geleneği bulunan Osmanlı halifeliğini, yapılacak inkılaplarla Avrupaî medeniyete geçmeyi planlayan ve bu arada cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın devam ettirmesi mümkün değildi. 3 Mart 1924 tarihinde, TBMM manevi Halife Abdülmecit'in görevine son vermiş, halifelik makamı kaldırmış ve halifeliğin; mana ve mefhumuyla hükümet ve cumhuriyette mündemiç olduğunu kanunlaştırmıştı²⁰.

Ziya Gökalp'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı bu düzenleme ile ilgili görüşünü tespit edemiyoruz. Zira Haziran 1923 seçimlerinde Diyarbakir milletvekili seçilen Gökalp, 11 Ağustos 1923'de toplanan meclisin açılışına katılmış ancak bu arada sağlığının bozulması üzerine tedavi için İstanbul'a gönderilmiş ve Fransız Hastahanesi'nde 25 Ekim 1924'te ölmüştü²¹.

Sonuç

Ziya Gökalp, Türkçülüğün İslamcılıkla birbirinden ayıramayacağını ve İslam'ın birbiri ile çelişmediğini belirtmişti. Gökalp, bütün Müslümanların ortak devletinin adının hilafet olduğunu, her Müslüman ülkenin bir sultanı/başkanı olabileceğini ancak sultanlar sultanının halife olduğunu belirtmişti. Ayrıca Gökalp, bağımsızlığını kazanan her ülkenin de mevcut halifeye tabi olması gerektiğini ifade etmişti.

¹⁸ Ziya Gökalp, *Yeni Hayat-Doğru Yol*, s. 65-66.

¹⁹ Lozan Antlaşması (Lozan Barış Antlaşması, Yay. Haz. Kenan Çabuk, İstanbul: Usûl Yayınları, 2022), m. 27.

²⁰ Ali Arslan, *Siyasi ve Manevi Hilafet*, s.330-339.

²¹ M. Orhan Okay, "Ziya Gökalp", *TDVİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 124-128.

Halifeliğin mutlaka bir şahıs tarafından temsil edilmesini yani timsali bir şahıs gerektiğini belirten Gökalp, Halife'nin de hiçbir Gayrimüslim devlete bağlı olamayacağını kesin bir dille ifade etmişti. Ziya Gökalp, kendi içinden bir halife seçebilecek bir milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir bağımsızlığı malik bulunması ve "mücahid bir İslam milleti" olması gerektiğini belirtmişti. Ziya Gökalp'in bu fikirleri ortaya koyduğu dönemde gerçekten bağımsız tek ülke Türkiye olduğu için de halifenin Türkiye'den olması şarttı.

Kısacası Ziya Gökalp'e göre; İslam ümmetinin mutlaka bir halifeye ihtiyacı vardı ve bu halife de ancak hür bir Müslüman millet tarafından seçilebilirdi.

Kaynakça

- Arslan, Ali. *Kuruluşundan Günümüze Siyasi ve Manevi Hilafet*, İskenderiye Kitap, İstanbul, 2024.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Ziya Gökalp", *TDVİA*, Cilt: 14. İstanbul, 1996, s. 128-131.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Mahkemeleri(Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul, 2010.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I*, Ankara, 1953.
- Lozan Barış Antlaşması*, Yay. Haz. Kenan Çabuk, İstanbul: Usûl Yayınları, 2022.
- Sarıay, Yusuf. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912- 1931)*, İstanbul, 1994.
- Okay, M. Orhan. "Ziya Gökalp", *TDVİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 124-128.
- Ziya Gökalp. *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1976.
- Ziya Gökalp. *Yeni Hayat-Doğru Yol*, Yay. Haz. Majgân Cunbur, Kültür Bakanlığı 1976.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: %100

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.